

कक्षीवान् दैर्घतमस औशिजः। उषाः । त्रिष्टुप् ।

पृथू रथो दक्षिणाया अयोज्यैर्न देवासो अमृतासो अस्थुः।

कृष्णादुदस्थादर्या३ विहायाश्चिकित्सन्ती मानुषाय क्षयाय ॥ १.१२३.०१

दक्षिणायाः- समर्थायाः। पृथू रथः- महान् रथः। अयोजि- युक्तः। एनम्- एतं रथं लक्ष्यप्रापकगतिप्रतीकमृताख्यम्। अमृतासः- अमरणशीलाः। देवासः- द्योतनशक्तयः। अस्थुः- उपासते। अर्या- आर्यशीला। विहायाः- महती। विहाया इति महन्नाम यास्कमते। मानुषाय क्षयाय- मनुष्यसमूहाय। चिकित्सन्ती- ज्ञापयन्ती। कृष्णात्- अन्धकारमतिक्रम्य। उदस्थात्- उदेति ॥१॥

पूर्वा विश्वस्माद्भुवनादबोधि जयन्ती वाजं बृहती सनुत्री।

उच्चा व्यख्यद्युवतिः पुनर्भूरोषा अगन्प्रथमा पूर्वहूतौ ॥ १.१२३.०२

पूर्वा- प्राचीना सनातनी। विश्वस्माद्भुवनात्- सर्वस्माज्जगतः। अबोधि- प्रबुद्धा। वाजम्- सम्पदम्। जयन्ती। बृहती- महती। सनुत्री- प्रकाशप्रदा। उच्चा व्यख्यत्- उन्नता व्याप्नोति। युवतिः- तरुणी। पुनर्भूः- पौनः पुन्येन जायमाना। उषाः- ज्ञानोदयदेवता। प्रथमा- मुख्या। पूर्वहूतौ- पूर्वाह्नान एव। अगन्- आगच्छति ॥२॥

यद्यद् भागं विभजासि नृभ्य उषो देवि मर्त्यत्रा सुजाते।

देवो नो अत्र सविता दमूना अनागसो वोचति सूर्याय ॥ १.१२३.०३

यत्- यदा । अद्य- इदानीम् । नृभ्यः- उपासकेभ्यः । मर्त्यत्रा- मनुष्यपालिका सती । सुजाते-
शोभनजन्मवति । उषो देवि- ज्ञानोदयदेवते । भागं विभजासि- भजनीयं स्वप्रकाशं विभज्य ददासि ।
तदा । अत्र । दमूनाः- दान्तमना इति यास्कः । सविता देवः- प्रेरक आत्मसूर्यः । अनागसः-
पापरहितान् । नः- अस्मान् प्रति । सूर्याय- अर्चिरादिमार्गाय । वोचति- उपदिशति ॥३॥

गृहंगृहमहना यात्यच्छा दिवेदिवे अधि नामा दधाना ।

सिषासन्ती द्योतना शश्वदागादग्रमग्रमिद्भजते वसूनाम् ॥ १.१२३.०४

अहना- उषाः । दिवेदिवे- प्रतिदिनं प्रभाते । अधि- अधिकम् । नाम- जप्तव्यं मन्त्रम् । दधाना-
बिभ्रती । गृहंगृहम्- उपासकानां प्रतिसदनम् । अच्छा- अभिलक्ष्य । याति- आगच्छति ।
सिषासन्ती- संभक्तुमिच्छन्ती । द्योतना- प्रकाशयुक्ता । शश्वत्- शाश्वताय कालाय । आ-
समन्तात् । अगात्- आगच्छति । वसूनाम्- संपदाम् । अग्रमग्रमित्- मुख्यांशमेव । भजते-
स्वाश्रितेभ्यो विभजते ॥४॥

भगस्य स्वसा वरुणस्य जामिरुषः सूनृते प्रथमा जरस्व ।

पश्चा स दध्या यो अघस्य धाता जयेम तं दक्षिण्या रथेन ॥ १.१२३.०५

भगस्य- भाग्याधिदैवतस्य । स्वसा- सहोदरी । वरुणस्य- ऋताधिदैवतस्यापि । जामिः- बन्धुः
सती । उषः- ज्ञानोदयदेवते । सूनृते- प्रियहिततत्त्वे । प्रथमा- मुख्या सती । जरस्व- स्तुता भव ।
यास्कमते जरतिः स्तुत्यर्थः । पश्चा- पश्चात् । यः । अघस्य धाता- पापी । सः । दध्याः- अस्मत्तो
निर्गच्छतु । दध्यतिर्गत्यर्थो यास्कमते । तम्- तादृशं दुष्टम् । दक्षिण्या- समर्थयोषसा । रथेन-
उषसो वाहनभूतेनर्तेन । जयेम ॥५॥

उदीरतां सूनृता उत्पुर्णधीरुदग्रयः शुशुचानासो अस्थुः ।

स्पार्हा वसूनि तमसापगूळ्हाविष्कृण्वन्त्युषसो विभातीः ॥ १.१२३.०६

सूनृताः- प्रियहितवाचः । उदीरताम्- उद्गच्छन्तु । पुर्णधीः- धारणाशक्तयः । उत्- उद्गच्छन्तु ।
अग्रयः- सर्वभूतहितक्रतुप्रणाल्यः । शुशुचानासः- दीप्यमानाः । उत् अस्थुः- उत्तिष्ठन्तु । विभातीः-
प्रकाशमानाः । उषसः- ज्ञानोदयदेवताः । तमसा- अन्धकारेण । अपगूळ्हाः- आच्छादिताः ।
स्पार्हा- स्पृहणीयाः । वसूनि- संपदः । आविः कृण्वति- आविष्कुर्वन्ति ॥६॥

अपान्यदेत्यभ्यन्यदेति विषुरूपे अहनी सं चरेते ।

परिक्षितोस्तमो अन्या गुहाकरद्यौः शोशुचता रथेन ॥ १.१२३.०७

विषुरूपे- नानारूपे । अहनी- अहश्च रात्रिश्च । मनुष्यप्रज्ञा च दैवप्रज्ञा च । सञ्चरेते- सञ्चरतः ।
अन्यत्- अन्या रात्रिः । अप एति- अपगच्छति । अन्यत्- अहः । अभि एति- अभिगच्छति ।
परिक्षितोः- पर्यायेण निवसतोः । तमः- अन्धकाररूपिणी । अन्या- रात्रिः । गुहा अकः- सर्वं
गूहयति । उषाः- अहर्देवता तु । शोशुचता- प्रकाशेन । रथेन- स्ववाहनेन । अद्यौत्- सर्वं
प्रकाशयति । अध्यात्मसाधने दैवप्रज्ञयैव दैवी संपत् संयक् प्रकाशिता भवतीति भावः ॥७॥

सदृशीरद्य सदृशीरिदु श्वो दीर्घं सचन्ते वरुणस्य धाम ।

अनवद्यास्त्रिंशत् योजनान्येकैका क्रतुं परि यन्ति सद्यः ॥ १.१२३.०८

सदृशीः- समानाः । अद्य- अस्मिन्दिनेपि । सदृशीः- समानाः । इत्- एव । श्वः- आगामिदिनेपि ।
उषसः- विद्याः । वरुणस्य- प्रकृतिनियतिदैवतस्य । धाम- सदनम् । दीर्घं- दीर्घकालम् । सचन्ति-

परिचरन्ति । अनवद्याः- अदोषाः । त्रिंशतं योजनानि- दीर्घाध्वानमिति भावः । सद्यः- क्षणेन ।
एकैका- प्रत्येकं विद्या । क्रतुम्- प्रज्ञाम् । परि यन्ति- परितः गच्छन्ति ॥८॥

जानत्यहः प्रथमस्य नाम शुक्रा कृष्णादजनिष्ट श्वितीची ।

ऋतस्य योषा न मिनाति धामाहरहर्निष्कृतमाचरन्ती ॥ १.१२३.०९

प्रथमस्य- मुख्यायाः । अहः- अर्चिरादिगतेः । नाम- मन्त्रम् । जानती- अवगच्छन्ती । श्वितीची-
दीप्ता । शुक्रा- शुभ्रा । कृष्णात्- रात्रेः मनुष्यप्रज्ञासाधनादिति भावः । अजनिष्ट- अजायत । योषा-
सा नारी । तस्य धाम- ऋतसदनम् । न मिनाति- न हिनस्ति । अहरहः- प्रतिदिनम् ।
निष्कृतमाचरन्ती- मण्डयन्ती आगच्छति ॥९॥

कन्येव तन्वा^१ शशदानाँ एषि देवि देवमियक्षमाणम् ।

संस्मयमाना युवतिः पुरस्तादाविर्वक्षांसि कृणुषे विभाती ॥ १.१२३.१०

देवि- देवते । इयक्षमाणम्- यष्टुमिच्छन्तम् । सर्वसङ्ग्रहमिच्छन्तमिति भावः । यज सङ्गतिकरणे ।
देवम्- सूर्यम् । तन्वा- रूपेण । शशमाना- प्रकाशयुक्ता । कन्येव- पुत्रीव । एषि- गच्छसि ।
संस्मयमाना- सुस्मिता । युवतिः- नित्यकिशोरी । विभाती- विशेषभास्वती । पुरस्तात्- पुरतः ।
वक्षांसि- वक्षस्थलोपलक्षितस्वहृदयम् । आविः कृणुषे- प्रकटयसि ॥१०॥

सुसंकाशा मातृमृष्टेव योषाविस्तन्वँ कृणुषे दृशे कम् ।

भद्रा त्वमुषो वितरं व्युच्छ न तत्ते अन्या उषसौ नशन्त ॥ १.१२३.११

मातृमृष्टा- मातृमण्डिता । योषाः- बाला । इव । सुसङ्काशा- सुशोभना । दृशे- दर्शनाय । कम्-
सुखमयम् । तन्वम्- रूपम् । आविः कृणुषे- प्रकटयसि । उषः- ज्ञानोदयदेवते । भद्रा- कल्याणी
सती । त्वम् । वितरम्- विशिष्टतरम् । व्युच्छ- अन्धकारं विवास्य प्रकाशय । ते- तव । तत्-
तद्द्योतनम् । अन्या उषसः । न नशन्त- न नाशयन्तु । एकया विद्यया अन्यासां विद्यानां नाशो मा
भवत्विति प्रार्थनम् ॥११॥

अश्वावतीर्गोमतीर्विश्ववारा यतमाना रश्मिभिः सूर्यस्य ।

परा च यन्ति पुनरा च यन्ति भद्रा नाम वहमाना उषासः ॥ १.१२३.१२

अश्वावतीः- सुप्राणाः । गोमतीः- सुज्ञानाः । विश्ववाराः- सर्ववरेण्याः । सूर्यस्य- आत्मसूर्यस्य ।
रश्मिभिः- चिद्रश्मिभिः । यतमानाः- इतोऽप्युपासकस्याध्यात्मवृद्धयर्थं प्रयत्नं कुर्वत्यः । भद्रा नाम-
शोभनमन्त्रम् । वहमानाः । उषासः- विद्याः । परा च यन्ति- दूरदेशमपि प्रयान्ति । पुनरा च यन्ति-
अस्मान् प्रति च पुनरायान्ति । विद्यानामस्मच्चित्ततो विस्तारभावोभिमुखीभावश्च योगशास्त्रे
प्रसिद्धावनुभवसिद्धौ च । ॥१२॥

ऋतस्य रश्मिर्मानुयच्छमाना भद्रम्भद्रं क्रतुमस्मासु धेहि ।

उषो नो अद्य सुहवा व्युच्छास्मासु रायो मघवत्सु च स्युः ॥ १.१२३.१३

ऋतस्य- प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्य । रश्मिम्- शक्तिम् । अनुयच्छमाना- अनुप्रदात्री । अस्मासु ।
भद्रंभद्रं क्रतुम्- अभ्युदयनिःश्रेयसात्मकसङ्कल्पम् । धेहि- धारय । उषः- विद्ये । अद्य- इदानीम् ।
सुहवा- सुष्ठु आहूता । नः- अस्मदर्थम् । व्युच्छ- तमो विवासय प्रकाशेन व्याप्नुहि । मघवत्सु-
दैवसंपद्वत्सु । अस्मासु च । रायः- दानयोग्यधनानि । स्युः- भवन्तु ॥१३॥